

K rozvoji výchovy mimo vyučování v základní škole

PhDr. VÁCLAV BLÁHA, CSc.,
Výzkumný ústav pedagogický,
Praha

V dokumentu Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy se věnuje pozornost nejen zvýšení úrovně výchovně vzdělávací práce školy při vyučování, ale i cílům a formám výchovy mimo vyučování. V projektu a důvodové zprávě se doslovně praví: „Výchova žáků mimo vyučování je nedílnou součástí naší socialistické výchovně vzdělávací soustavy a je jednou z nejvýznamnějších forem péče o děti zaměstnaných rodičů. Uskutečňuje se výchovnou a vzdělávací činností organizovanou školou mimo povinné vyučování a činností ostatních institucí a organizací, které se podílejí na výchovně vzdělávací práci s dětmi a mládeží. Jejím obsahem je kolektivní výchova, výchova k socialistické angažovanosti, občanská výchova v nejširším slova smyslu a výchova k účelnému využití volného času. Součástí výchovně vzdělávací práce mimo vyučování je zájmová činnost, která významným způsobem přispívá k výchově a vzdělávání žáků se slabším prospěchem i žáků talentovaných a k ovlivňování a usměrňování dětí k volbě povolání.“ V našem příspěvku se zaměříme na ty formy výchovy mimo vyučování, které organizuje škola a které jsou v projektu označeny jako „základní“, tj. školní družiny a školní kluby, a „účinné“, tj. školy „s celodenním výchovným systémem“.

Nežli však přejdeme k aktuálním otázkám současné koncepce základní formy výchovy mimo vyučování, považujeme za potřebné alespoň stručně poukázat na vývoj výchovy mimo vyučování v tradici naší školy vůbec.

Počátky výchovy uskutečňované školou mimo povinné školní vyučování lze zaznamenat v našem novodobém veřejném lidovém školství již začátkem devatenáctého století, v dobách předobrozeneckých a obrozeneckých. Řada vlasteneckých učitelů si uvědomovala nedostatky úředního učebního plánu a vyučovacích osnov, které omezovaly vzdělání dětí nejnižších vrstev na minimum. Z vlastní iniciativy a s rizikem, že budou potrestáni školskými a politickými orgány, zaváděli mimo povinné předměty ještě další, např. dějepis, zeměpis, přírodopis, zdravotní výchovu, zpěv. Půjčovali dětem knihy, zřizovali školní knihovny, zakládali hudební a pěvecké kroužky, hráli s dětmi tělovýchovné

hry, organizovali společné koupání, učili děti sadaření a polním hospodářským pracím, včelařství aj. Dokladem toho je např. činnost J. J. Ryby (1765—1815), J. N. J. Filcíka (1785—1837), na Slovensku S. Tešedíka (1742—1820).¹⁾ Po roce 1830 takových činností učitelů přibývalo.

V těchto snahách lze spatřovat kořeny jedné linie školní výchovy mimo vyučování, která se v naší současné škole vtělila do systému nepovinných předmětů, školních zájmových kroužků a dalších zájmových útvarů, zájmových soutěží i jednorázových zájmových akcí.

Se vznikem tehdejších obecných škol u nás začala skoro současně vznikat i první školská zařízení, která se dětem věnovala po vyučování. Byly to nejprve tzv. pracovny, zřizované u českých škol od začátku osmdesátých let osmnáctého století na doporučení F. Kindermanna. V devatenáctém století se pak začaly zřizovat tzv. útluky pro děti povinné školou. Byly určeny především dětem chudých rodičů, kteří byli zaměstnáni mimo domov, byli nemocní nebo z jiných důvodů nemohli pečovat o děti. Dětem byla v útulcích poskytována i skromná strava. Stanovy těchto útluků z r. 1886 platily až do r. 1931, kdy byla tato zařízení změněna v družiny pro školní mládež.²⁾ Jejich organizační řád pak poněkud zdůraznil výchovný charakter těchto zařízení, i když sociálně charitativní funkce zůstala zachována. Tento stav trval až do r. 1945.

V osvobozeném státě nastal prudký rozmach družin, které byly postupně zřízeny ve všech školách. Podle školského zákona z roku 1948 se staly součástí školské soustavy. Mění se i pojetí práce družin: úsilí školního vyučování má družina doplňovat „specifickým způsobem a specifickými prostředky“. Školský zákon z roku 1960 pak mění název na školní družiny a specifikuje působnost těchto zařízení na žáky 1.—5. ročníku. Pro žáky 6.—9. ročníku jsou zřizovány školní kluby. Obojí zařízení se stávají organickou součástí základní školy.

Od dětských útluků přes družiny mládeže vede tedy další linie rozšířené výchovné péče školy o žáky až k dnešním školním družinám a školním klubům, jejichž činnost má výrazný výchovný charakter, i když si zachovávají jistou sociální funkci.³⁾

Školská politika KSČ v období budování socialismu rozvoj školní výchovy uskutečňované mimo vyučování neustále rozšiřuje a zdokonaluje v souladu s materiálními, kádrovými a dalšími možnostmi rozvíjející se společnosti. Mimovyučovací činnost školy s žáky je nově obohacována tím, že je organicky spojována s činností dětské a mládežnické organizace a s mimovyučovací činností dalších společenských organizací a institucí, které škole pomáhají zejména při rozvoji zájmové činnosti žáků nebo organizují tuto činnost s žáky v rámci vlastní činnosti.

V socialistickém období rozvoje naší školy vznikly školní družiny na všech školách, na mnoha školách pak i školní kluby, na všech školách mají žáci možnost navštěvovat nepovinné předměty, ve všech školách je v té či oné míře zabezpečována ve spolupráci s PO SSM a širokou veřejností možnost zájmové činnosti žáků.⁴⁾

V opatřeních ministerstva školství ČSR pro realizaci hlavních myšlenek dokumentu je uplatňování této tendence věnována zvýšená pozornost a tato ces-

ta bude do budoucna sledována a uskutečňována tak, jak to budou dovolovat možnosti naší společnosti.

Nová koncepce výchovy mimo vyučování zdůrazňuje v pedagogických přístupech některé principy důležité pro rozvoj této oblasti výchovné práce, pro to, aby mimovyučovací výchovná činnost byla dětem blízká a pro ně přitažlivá, a tedy ve svých důsledcích i pedagogicky účinná. Jde hlavně o následující principy:⁵⁾

1. Princip společenského zájmu na tom, aby se každý žák vedle povinné účasti na školním vyučování přiměřeně podílel i na dobrovolné zájmové a společensky prospěšné činnosti.

2. Princip jednoty a specifčnosti výchovy mimo vyučování a vyučování jako dvou sfér rozvoje žáka a vzájemné kompenzace vlivů povinných a nepovinných činností. Chápání výchovy mimo vyučování a vyučování v dialektické jednotě vnitřního volného sepětí takových konkrétních cílů a úkolů, jimiž každá z těchto oblastí specifickým způsobem přispívá k plnění společných obecných cílů a úkolů komunistické výchovy.

3. Princip dobrovolné účasti žáků na nepovinných činnostech v době mimo vyučování a pedagogického vedení těchto činností.

4. Princip rozmanitosti, pestrosti, zajímavosti a přitažlivosti obsahu a forem práce s žáky v době mimo vyučování.

5. Princip odpočinkového a rekreačního zaměření činnosti ve výchovné práci s žáky v době mimo vyučování.

6. Princip výchovného a sebevýchovného, vzdělávacího a sebevzdělávacího zaměření výchovy mimo vyučování.

7. Princip zájmového zaměření výchovy mimo vyučování (z hlediska celospolečenského zájmu i potřeb jednotlivce).

8. Princip zaměření činnosti žáků ve výchově mimo vyučování na sociální realizaci a seberealizaci kolektivů, skupin i jednotlivců v přiměřené společenské angažovanosti v politickém, kulturním, hospodářském aj. životě společnosti (spojení výchovy s praxí budování socialismu).

9. Princip uplatnění maximální aktivity, iniciativy a samostatnosti (ev. samosprávnosti) dětí při veškeré činnosti ve výchově mimo vyučování.

10. Princip frontálního, skupinového i individuálního a osobního výběrového charakteru činnosti ve výchově mimo vyučování.

To jsou tedy zvláštní specifické principy či kategorické požadavky vztahující se bezprostředně k společensko-pedagogickému poslání a zaměření výchovy mimo vyučování, k jejím cílům, úkolům a obsahu, prostředkům, formám a metodám práce, k požadavkům koncepčního, pedagogicko-organizačního i pedagogicko-metodického charakteru. To jsou tedy principy, jež jsou přímým i nepřímým odrazem objektivní společenské funkce a zákonitostí volného času, v němž se výchova mimo vyučování uskutečňuje.

Kromě těchto principů, zvlášť se vztahujících k výchově mimo vyučování jako celku, se ve výchovně vzdělávací činnosti mimo vyučování přirozeně uplatňují rovněž i všechny obecné principy komunistické výchovy: princip třídně politického přístupu, princip komplexnosti, princip cílevědomosti, princip jednoty výchovy a vzdělání, princip vedoucí úlohy pedagoga ve výchově,

princip aktivní účasti žáka na vlastní výchově a vzdělávání, princip kolektivní výchovy, princip spojení výchovy se životem a přiměřenou účastí na budování socialismu, princip vědeckosti, princip spojení teorie s praxí, princip opírání se při výchově o kladné stránky osobnosti, princip spojení úcty k dítěti s náročností požadavků na ně, princip jednoty výchovných požadavků a jednoty působení výchovných činitelů, princip perspektivních linií aj.

Stejně tak se v průběhu samého procesu výchovy mimo vyučování uplatňují i obecné pedagogické zásady: zásada přiměřenosti věkovým a individuálním zvláštnostem dětí, zásada názornosti, zásada soustavnosti, zásada trvalosti, zásada uvědomělosti aj.

Pro další rozvoj výchovy mimo vyučování v praxi škol ve smyslu její nové koncepce byla učiněna řada opatření. Patří k nim: seznámení všech výchovných pracovníků s pojetím výchovné práce v době mimo vyučování, které organizoval v uplynulých letech v cyklech školení Ústřední ústav pro vzdělávání pedagogických pracovníků v Praze ve spolupráci s VÚP v Praze, a s články v časopise *Vychovávatel* na pomoc tomuto školení;⁶⁾ vydání tří publikací o teoretických základech a východiscích nového pojetí výchovy mimo vyučování;⁷⁾ vydání příručky k uvádění začínajících vychovatelů do praxe a podobné příručky pro uvádění pionýrských pracovníků do praxe.⁸⁾

Pro rozvoj výchovně vzdělávací činnosti ve školních družinách byla vydána nová příručka pro práci vychovatelek.⁹⁾ Jsou v ní objasňovány nové pedagogické přístupy k výchovně vzdělávací činnosti ve školní družině ve smyslu hlavních myšlenek dokumentu *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy*, uvádí se v ní cílové zaměření výchovně vzdělávací činnosti ve školní družině (čemu učit a k čemu vychovávat ve školní družině), pojednává se o podmínkách a prostředcích této práce. Dále publikace uvádí množství námětů jako ukázek a příkladů pro činnost s dětmi a metodické poznámky k práci s příručkou. Publikace jasně ukazuje postavení školní družiny a její specifickou výchovnou funkci a poslání v soustavě výchovně vzdělávací činnosti školy. Je návodná a přitom ponechává možnost a podněcuje tvořivé pedagogické přístupy vychovatelek k práci s dětmi.

V návaznosti na tuto základní publikaci pro školní družiny se ve VÚP v Praze připravují metodiky pro jednotlivé druhy výchovných činností ve školních družinách: odpočinkových, rekreačních, hlavních druhů zájmových činností, společensky prospěšných činností a přípravy na vyučování.

V metodických příručkách budou vedle obecných i konkrétních metodických poznámek a seznamů metodické literatury uvedeny návodné ukázky metodického zpracování vybraných námětů činností. Bude v nich naznačen pedagogicko-organizační postup vychovatelky i potencionální možnosti využití těchto činností k působení na rozvoj dítěte.

Obdobně je pro práci vychovatelů v dětských domovech připravena k tisku metodická příručka *„Výchovně vzdělávací práce v dětských domovech“*.¹⁰⁾ Je zpracována ve třech částech: pro mladší školní věk, pro střední školní věk a pro adolescenty.

Pro další rozvoj zájmové činnosti žáků základní školy byla v r. 1982 schválena MŠ ČSR (dne 3. 2. 1982, čj. 5120/82-201) a MŠ SSR (dne 30. 4. 1982, čj.

5724/1982-20) směrnice Pojetí zájmové činnosti žáků základní školy (Zásady dalšího rozvoje zájmové činnosti žáků základní školy).¹¹⁾ Směrnice pojednává o společensko-pedagogickém významu zájmové činnosti, o hlavních zásadách pojetí rozvoje zájmové činnosti žáků na základních školách, o způsobech zajištění rozvoje zájmové činnosti žáků na 1. stupni základní školy (v činnosti školní družiny, v činnosti zájmových útvarů — kroužků, souborů aj., zájmových soutěží a jednorázových akcí), o způsobech zajišťování rozvoje zájmové činnosti žáků na 2. stupni základní školy, včetně zájmové činnosti školních klubů. V další části směrnice stanoví zásady koordinace zájmové činnosti žáků základní školy uvnitř školy a ve školním obvodu (v místě školy) a zásady koordinace zájmové činnosti organizované ve škole (ve školním obvodu) se zájmovou činností rozvíjenou společenskými organizacemi a institucemi v širším obyvatelském regionu.

Hlavním smyslem realizace zmíněných zásad dalšího rozvoje zájmové činnosti žáků základní školy je snaha zabezpečit všestranný a harmonický rozvoj osobnosti žáka nejen ve výchovně vzdělávacím působení v soustavě povinného školního vyučování, ale paralelně a současně také ve výchově mimo vyučování. Sleduje se záměr vytvořit postupně v rámci všech školních obvodů (v místech škol) takové společensko-organizační, materiální, prostorové, kádrové a pedagogické podmínky, které by umožňovaly dětem volit si podle svého rozhodnutí (a v souladu s pedagogickými záměry a potřebami společnosti) zájmovou činnost v kterékoli z hlavních oblastí zájmové práce: na 1. stupni základní školy půjde především o orientaci v zájmech a o průpravné formy zájmové činnosti ve vlastivědných, pracovních technických, přírodovědných, estetickovýchovných, tělovýchovných, brannévýchovných a turistických zájmových útvarech, na 2. stupni o činnost v zájmových útvarech společenskovo-vědního a jazykového, pracovních technického, přírodovědného, estetickovýchovného, tělovýchovného, sportovního, turistického a branného zaměření.

Pochopitelně byly, jsou a budou v praxi na různých školách různé nedostatky ve výchově mimo vyučování a v uplatňování principu prodlouženého působení školy na žáky i při realizaci nové koncepce naší školy a výchovy mimo vyučování. V současné době však žádné zákonné ani legislativně právní normy nejsou zábranou pro zlepšování situace ve smyslu záměrů projektu. Řešení spočívá jen na lidech a jejich chápání významu výchovy mimo vyučování.

Druhou formu výchovy mimo vyučování organizované školou jsme převzali ze sovětského školství jako školu s celodenní péčí. Tu je však třeba si uvědomit, že pojem škola s celodenní péčí se u nás chápe ve dvojím smyslu: jako zvláštní typ školy s výchovně vzdělávacím působením po vyučování, vztahujícím se povinně na všechny žáky školy v určité denní době, typ školy, který zabezpečuje všem dětem i stravování, nebo jako princip spojení vyučování s výchovou mimo vyučování. Tento princip se však uplatňoval v našem novodobém lidovém školství vždy a je, jak jsme se zmínili, součástí naší školské tradice od devatenáctého století. Ve své podstatě byla a je v tomto principiálním smyslu školou s celodenní péčí i každá naše škola se školní družinou a školním klubem nebo jiným způsobem zabezpečení výchovy mimo vyučování se staršími žáky.

Ve vývoji sovětské školy se podobná zařízení jako naše školní družiny a školní kluby nebo jiné naší praxi obdobné formy výchovné práce se staršími žáky v době mimo vyučování do r. 1960 v podstatě nevyskytovaly. Avšak v souladu s tendencí všestranně zvyšovat péči společnosti a státu o děti a mládež byly v SSSR na základě usnesení ÚV KSSS a rady ministrů SSSR z 15. 2. 1960 (viz Učitel'skaja gazeta č. 32/1960 z 15. 3. 1960) zřizovány od r. 1960 v SSSR „školy prodljennogo dňa“ (školy s prodlouženým výchovným působením). V usnesení z 15. 2. 1960 se říká: „Považovat za nutné, aby se zároveň s rozvojem sítě internátních škol jako vzdělávací a výchovné instituce vyššího typu zřizovaly pro děti a mládež ve městech, dělnických sídlištích a na venkově školy prodljennogo dňa, v nichž budou děti po celý den pod dozorem pedagogů.“

Ve smyslu zmíněného usnesení se tímto vyšším typem výchovně vzdělávací instituce rozumí zvláštní typ školy, v níž se sovětským dětem bude dostávat větší péče společnosti v pedagogickém i sociálním zabezpečení, a to v náhradu za rodinnou péči, pokud zčásti chybí nebo je z nějakých příčin nedostatečná. Jde tedy o typ školy s výraznou sociální charakteristikou, typ školy, která tvoří jakýsi mezistupeň v úrovni společenské péče, jaká je v SSSR poskytována na jedné straně řadovými školami a na druhé straně školami internátními. Ve škole tohoto typu se všem dětem poskytuje vyučování, výchova mimo vyučování a celodenní strava. Večer děti odcházejí domů. Vedle toho na řadových školách SSSR začaly vznikat tzv. grupy prodljennogo dňa.

Podobně se v NDR od r. 1960 přikročilo především v průmyslových městech napřed k pokusnému, později širšímu zřizování škol s celodenní výchovou (Ganztagserziehung-Tagesschule).¹²⁾ Po roce 1969 však došlo v NDR k revizi rozhodnutí o budování škol s celodenní péčí ve smyslu rušení těchto škol (ve směrnici se používá termínu „völlig abgebaut“) a přikročilo se k vypracování a realizování pojetí školy se školní družinou pro mladší žáky a rozvíjením bohaté zájmové činnosti se staršími žáky podobným způsobem jako na našich školách. Jako důvody tohoto opatření jsou uváděny důvody ekonomické, psychologické, zdravotně hygienické a pedagogické. Jako nejzávažnější sociálně pedagogický důvod je uváděna skutečnost, že zvýšenou péčí společnosti a státu o děti začali rodiče chápat jako výlučnou odpovědnost společnosti a státu za výchovu, vzdělání a vývoj mladé generace a ztráceli povědomí vlastní rodičovské odpovědnosti za prospěch, chování, morální a společensko-politický růst dětí a mládeže. Společensko-pedagogická péče školy se dostala do rozporu s životem rodiny, v jistém smyslu byla odtržena od života vůbec a byla vymezena a omezena na působnost státních školských institucí.

Podle příkladu SSSR a NDR se i u nás pokusně přikročilo k zřizování škol s celodenní péčí.¹³⁾ Zákon z r. 1960 v § 21 pak v 1. odstavci stanoví: „K posílení vlivu státu a společnosti na výchovu mládeže a k pomoci pracujícím rodičům slouží školy s celodenní péčí a školy internátní. Jsou to výchovná a vzdělávací zařízení vyššího typu, která zajišťují všechny potřebné podmínky všestranné výchovy a vzdělání mládeže pro komunistickou společnost. Tyto školy poskytují všem žákům kromě vzdělání i celodenní výchovnou a materiální péči.“ Rozdíl mezi školou s celodenní péčí a internátní školou stanovuje zákon tak,

že ve škole internátní jsou žáci kromě pedagogické péče nejen stravováni, ale i ubytováni. Zákon také stanoví, že zásady zřizování a materiální péče těchto škol stanoví vláda.

Ve smyslu zákona, usnesení vlády č. 718 z 23. 8. 1961 a interních směrnic MŠ č. 5319/62 z 31. 1. 1962 bylo u nás započato s ověřováním typu školy s celodenní péčí, a to podle pojetí SSSR a NDR přizpůsobeného našim podmínkám. Ověřování sledoval VÚP v Praze, kromě toho se problematikou zabývala i katedra pedagogiky FF UK v Praze a další instituce. Kladné zkušenosti i problémy těchto škol byly publikovány v pedagogickém tisku.¹⁴⁾ Tato etapa experimentu a budování škol s celodenní péčí u nás skončila v roce 1968/69.

Ověřování účinnosti škol s celodenní péčí tohoto období přineslo některé kladné, některé negativní poznatky. Ke kladným patřily: zvýšení úrovně prospěchu slabších žáků; zapojení všech žáků do výchovy mimo vyučování; rozšíření kulturního obzoru žáků z málo podnětného rodinného prostředí a rozvoj zájmů žáků; zvýšená ochrana žáků před nevhodnými vlivy ulice a určité paralyzování nevhodných vlivů rodinného prostředí některých sociálních a etnických skupin obyvatel s nízkou společenskou a kulturní úrovní rodinného života; zlepšení chování žáků ve škole. K negativním poznatkům patřily: relativní stagnace prospěchu průměrně nadaných žáků; nadměrná organizovanost činnosti a života žáků; omezování možností žáků s širším kulturním obzorem věnovat se vyhranějším zájmům širšího okruhu, než může poskytnout škola; omezování možnosti žáků volit si činnosti a dobu jejich konání podle osobních potřeb, individuálního pocitu únavy a s tím spojený pocit omezování svobody činností ve volném čase; nivelizace úrovně prospěchu nadanějších žáků.

Celkové zkušenosti tohoto období ukázaly, že posláním škol s celodenní péčí se projevuje více v sociálním přínosu nežli ve zvýšení výchovně vzdělávací úrovně.

Po roce 1969 se začaly školy s celodenní péčí zřizovat opět. Jejich tehdejší vznik a legislativně právní postavení však nebyly v souladu se zmíněným vládním usnesením, kterým se prováděl § 21 školského zákona z 15. prosince 1960, v němž se stanoví zásady pro zřizování, poskytování celodenního výchovného a materiálního zabezpečení škol s celodenní péčí. Proto bylo nutno, aby MŠ ČSR právní existenci těchto škol dodatečně legalizovalo. Stalo se to vydáním interního „Metodického návodu k činnosti základních devítiletých škol s celodenním výchovným systémem“ (MŠ ČSR čj. 16248/73-201), který byl výslovně vydán pouze pro období experimentálního ověřování těchto škol. V tomto dalším období experimentálního ověřování škol s celodenní péčí (celodenním výchovným systémem) došlo v praxi k dvěma variantám pojetí školy. První varianta spojovala vyučování s přípravou na vyučování, která však v různých podobách tvořila převažující náplň mimovyučovacího času žáků. Pod heslem „škola, která více a lépe naučí“ (rozuměj na rozdíl od řadové školy – pozn. V. B.) tato varianta de facto dospívala ke škole s celodenním vyučováním. Po její kritice se přistoupilo k takové variantě pojetí, která spojovala vyučování s rozvíjením zájmové činnosti žáků po vyučování, aniž se ovšem opomíjela nezbytná příprava žáků na vyučování.

Výchovně vzdělávací praxe škol s celodenní péčí u nás pak při uplatňování

této poslední varianty nakonec dospěla díky zdravému realismu pedagogických pracovníků těchto škol, stanovisku rodičů a postojů dětí k tomu, že tyto školy ztratily svůj původní zvláštní charakter školy s celodenní péčí, jak byl formálně převzat ze sovětského pojetí z r. 1960. Plnily pak už zcela běžné výchovně vzdělávací funkce, které plní každá naše základní škola, jež v duchu našich školských tradic vedle vyučování rozvíjí i bohatou mimovyučovací činnost žáků. Výhodou však bylo, že na těchto školách byl ustanoven zvláštní zástupce ředitele, který měl na starosti pouze výchovu mimo vyučování, a díky tomu se mohla činnost v této oblasti rozvíjet širěji nežli na jiných školách. Proto by bylo velmi žádoucí, aby řízení výchovy mimo vyučování bylo perspektivně tímto způsobem posíleno na všech našich školách.

V roce 1980 bylo dlouholeté experimentální ověřování škol s celodenní péčí (s celodenním výchovným systémem), pro něž platil již zmíněný „Metodický návod“, v resortním plánu výzkumu MŠ ČSR konečně ukončeno a byla vypracována a předložena k posouzení „Závěrečná zpráva o experimentu na školách s celodenním výchovným systémem“.¹⁵⁾ Výsledkem řádného oponentního řízení ke zprávě a k výsledkům ověřování bylo konstatování, že „výzkum dospěl k závěru, že škola s celodenním výchovným systémem má své poslání ve specifických podmínkách, není však vhodným typem pro všeobecné zavádění. Výsledky výzkumu nicméně přinesly určité poznatky ke zkvalitnění výchovy mimo vyučování organizované školou“.¹⁶⁾ Toto zjištění je plně v souladu se zkušeností učiněnou s poslední variantou škol s celodenní péčí v experimentálním období po roce 1969.

Zmíněné zkušenosti a závěry z ověřování škol s celodenní péčí se pak projevily v dalších školských opatřeních, a to ve dvou směrech:

1. Ve školském zákonu č. 63/1978 a podobně i ve školském zákonu č. 29/1984 se už nehovoří o školách s celodenní péčí (ani o školách s celodenním výchovným systémem), ale o školách s celodenní výchovou a internátních školách. Školy s celodenní výchovou podle zákona poskytují všem žákům školy kromě vzdělávání i celodenní výchovu a hmotné zabezpečení (viz zákon z r. 1978), stravování (viz zákon z r. 1984), nikoli tedy pouze obědy. Na rozdíl od internátních škol, které zajišťují dětem i ubytování, děti ze škol s celodenní výchovou se po skončení školního programu vracejí do rodin. Školy s celodenní výchovou jsou tedy zákonem chápány jako polointernátní zařízení. Školy s celodenní výchovou a internátní školy nejsou tedy svým posláním řadovými typy škol, ale jsou vysloveně určeny nezbytné sociální a pedagogické potřebě. To znamená, že se zřizují vzhledem k sociálněvýchovné specifice především pro mládež vyžadující zvláštní péči, pro děti těch sociálních a etnických skupin obyvatel, u nichž rodinné prostředí není na žádoucí kulturní úrovni nebo jinak nezabezpečuje dobrý výchovný vliv na děti apod. Avšak mohou být zřizovány i jako školy pro nadané a talentované děti. V tomto smyslu je tato forma výchovy mimo vyučování v projektu také uvedena jako „účinná“.

2. Kladné zkušenosti z experimentálního období škol s celodenní péčí, zejména pokud jde o rozvoj výchovy mimo vyučování, zájmové činnosti a zabezpečování podmínek pro ni, byly využity v celém průběhu přípravy nové koncepce výchovy mimo vyučování, která se připravovala v souladu s pokro-

kovou praxí výchovy mimo vyučování celého socialistického období výchovy mimo vyučování a v souladu s hlavními myšlenkami usnesení ÚV KSČ z r. 1973 a dokumentu. V této koncepci se zvyrazňuje zejména princip pedagogického ovlivňování volného času dětí a široká spolupráce škol s PO SSM, SSM, s veřejností, se závody a společenskými organizacemi a institucemi při zabezpečování rozvoje výchovy mimo vyučování a zejména zájmové činnosti dětí a mládeže.

Není bez zajímavosti, že projekt nové školské reformy v SSSR pro sovětské podmínky zcela oprávněně počítá s dalším budováním skupin a škol s celodenním výchovným působením, ale že se v něm výslovně uvádí, že u tohoto typu školy „výchovná práce v době mimo vyučování vyžaduje zásadní přestavbu. Současně s poskytováním pedagogické pomoci žákům při přípravě domácích úkolů je důležité naplnit obsah práce takových škol zájmovými činnostmi a vytvářet atmosféru starostlivé péče o děti blížící se domácím podmínkám“. To odpovídá našemu novému pojetí výchovy mimo vyučování jako pedagogického ovlivňování volného času dětí, uskutečňovaného v masovém měřítku v našich školních družinách, event. školních klubech, na všech našich řadových školách.

Závěrem se pokusíme formulovat odpověď na otázky, jaké podmínky dalšího optimálně efektivního společensko-pedagogického fungování výchovy mimo vyučování ve školském i celospolečenském systému komunistické výchovy považujeme v perspektivě za hlavní, jak vidíme hlavní podmínky plného uplatňování principu rozšířeného výchovně vzdělávacího působení školy na žáky. Domníváme se, že za takové podmínky je možno v současné době a v nejbližší perspektivě úspěšně vyvíjet společenské a pedagogické úsilí. Jde o

- správné pochopení společensko-ekonomických a společensko-politických změn, z toho plynoucích žádoucích perspektivních trendů vývoje naší společnosti a realizace jejích pedagogických důsledků, které se odrážejí v hlavních myšlenkách usnesení ÚV KSČ z 3. a 4. července 1973 a v dokumentu Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy;
- pochopení a uplatňování nových pedagogických přístupů a hlavních směrů modernizace výchovně vzdělávací činnosti s cílem přizpůsobit výchovně vzdělávací systém vyučování i výchovy mimo vyučování současným i perspektivním podmínkám a potřebám rozvoje socialismu u nás ve vazbě s vývojem v socialistických zemích a se situací ve světě;
- pochopení místa, funkce a poslání výchovy mimo vyučování ve školském i celospolečenském systému komunistické výchovy, tj. pochopení specifických cílů a úkolů výchovy mimo vyučování při realizaci zmíněných hlavních směrů a základních myšlenek dokumentu Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy;
- uplatňování komplexnosti a jednoty působení všech činitelů, společenských institucí a organizací ve výchově mimo vyučování, a to v jednotě s výchovně vzdělávacími záměry školy jako hlavního realizátora školské politiky strany a státu;
- pochopení sociálněpedagogické problematiky volného času dětí, jeho teoretických a praktických vztahů a důsledků pro výchovu mimo vyučování;

využívání poznatků a zákonitostí volného času dětí při uskutečňování celkové koncepce výchovy mimo vyučování;

- správné pochopení funkce hlavních obsahových součástí výchovy mimo vyučování (tj. funkce odpočinkových, rekreačních, zábavných, zájmových a společensky prospěšných činností);
- uplatňování zájmových činností jako hlavní obsahové náplně výchovy mimo vyučování, zaměřené k uspokojování a rozvoji osobních potřeb a zájmů v souladu s potřebami a zájmy celospolečenskými;
- realizaci záměrů Pojetí zájmové činnosti žáků základní školy (Zásad dalšího rozvoje zájmové činnosti) — Směrnice MŠ ČSR čj. 5120/82—201 ze dne 3. 2. 1982 a MŠ SSR čj. 3483/82—20 ze dne 15. 3. 1982);
- cílevědomé budování sítě zařízení a plánovité rozvíjení činnosti společenských institucí a organizací pracujících s dětmi v době po vyučování se záměrem zabezpečit ve všech okresech, městských obvodech komplexnost a mnohostrannost působení všech složek společnosti při rozvoji výchovy mimo vyučování; dosáhnout zapojení všech dětí do některé z různých a mnohostranných forem hromadné či individuální účasti na výchově mimo vyučování.
- posílení opodstatněné společensko-pedagogické tendence k plnému rozvoji výchovy mimo vyučování jakožto svébytné oblasti výchovně vzdělávací činnosti, která spolu s oblastí školního vyučování vytváří základní jednotu institucionálního výchovného působení na žáky. Přitom věnovat ve srovnání s výchovně vzdělávací činností při vyučování rovnocennou pozornost vytváření potřebných podmínek pro rozvoj výchovně vzdělávací práce s žáky mimo vyučování, tj. sledovat především dosažení plně rovnocenného společenského a pedagogického uznání významu vychovatelské práce a práce pionýrských a svazáckých pracovníků ve srovnání s prací učitelů, optimálního společenského a pedagogického zabezpečování výchovné činnosti v době mimo vyučování po stránce ideové pedagogické (konceptní, obsahové a metodické materiály), uplatňování kvalifikované řídicí a kontrolní činnosti ve výchově mimo vyučování ve školách i ve školské správě a konečně i uplatňování osobních kvalifikačních, kádrových, prostorových, materiálních i finančních aj. požadavků odpovídajících optimálním potřebám rozvoje výchovy mimo vyučování.

Pro realizaci těchto základních a nejdůležitějších podmínek pro další rozvoj výchovy mimo vyučování na našich školách a pro to, aby tato oblast výchovy mohla úspěšně plnit své pedagogické, a tím i společenské poslání, je nezbytná trvalá a konkrétní péče stranických a školských orgánů (až po ředitele škol) o řešení uvedené problematiky. V tomto úsilí mohou školy získat významnou pomoc zejména u rodičů, závodů, společenských organizací a institucí.

Tím vším, o čem jsme se zmínili, a trvalým zvyšováním kvality pedagogické práce ve výchově mimo vyučování bude nutno přivodit zásadní obrat v názírání celé společnosti i všech pedagogů na význam výchovy mimo vyučování pro rozvoj osobnosti žáků a pro jejich občanskou připravenost pro život v socialistické společnosti.

Naše principiální pojetí spojení vyučování s rozvinutou školní výchovou dě-

tí po vyučování nesleduje tedy vytváření nějakého nového nebo zvláštního, výlučného typu školy, lišícího se svými podmínkami výchovně vzdělávací činnosti od podmínek práce řadových škol. Usilujeme a budeme usilovat především o zdokonalení řadového typu československé socialistické školy, která se řídí principem spojení vyučování s výchovou mimo vyučování, principem, který historicky vychází z naší školské tradice. Tento princip budeme uplatňovat a posilovat v té míře, jak to budou dovolovat ekonomické možnosti společnosti.

Naše řadová škola by při uplatňování tohoto principu neměla být odtržena od rodiny a od společenského života vůbec, měla by to být škola otevřená dovnitř i ven, rodiče a veřejní činitelé by se měli v široké míře podílet na zabezpečování zájmové činnosti žáků školy a mimovyučovací výchovné práce vůbec, na druhé straně by se mimovyučovací činnost školy neměla omezovat jen na prostory školy, ale měla by být konána i mimo školu, v prostorách závodů, společenských organizací a institucí apod., v kontaktu se životem.

Jsmo si vědomi toho, že vyučování a výchova mimo vyučování jsou ve vzájemně podmíněných vztazích. Hlavní myšlenky projektu se vztahují na vyučování i výchovu mimo vyučování. Kdybychom nerozvíjeli v dostatečné míře výchovu mimo vyučování, nebylo by možno dosáhnout realizace projektu v plném rozsahu ani ve vyučování.

Koncepce naší školské politiky musí vycházet ze širokých společenských hodnotících hledisek vývoje naší společnosti. Samozřejmě musí sledovat výsledky a postuláty vědy a vědeckovýzkumné práce, neztrácet je ze zřetele, ale realizovat je může jen s přihlédnutím k daným a perspektivně předpokládaným společenským podmínkám a možnostem. A to principiálně, majíc na zřeteli ne nejlepší podmínky pro rozvoj jen určitého počtu vybraných škol a několika tisíc žáků, ale všech řadových škol a všech dětí naší společnosti.

Nejde nám tedy v současné době o to, abychom vedle řadových škol rozvíjeli nový zvláštní typ škol s celodenní péčí, ale o to, abychom princip rozšířeného výchovně vzdělávacího působení školy uplatňovali v daných podmínkách ve stále širším a plnějším rozsahu na všech řadových školách, abychom pedagogicky co nejúčelnějším způsobem spojovali výchovně vzdělávací práci při vyučování s rozvinutou výchovou mimo vyučování a abychom všestranně zabezpečovali organizaci, řízení a kontrolu výchovy mimo vyučování, a to odborně kvalifikovanými pedagogickými pracovníky pro tuto činnost, ať to budou zvláštní zástupci ředitelů pro výchovu mimo vyučování, zástupci ředitelů, popř. jiní pověřeni pracovníci, např. vedoucí školních klubů či vedoucí školních družin, kteří by tuto činnost ve škole vykonávali jako svou hlavní pracovní pedagogickou náplň.

¹⁾ Viz Váňa, J.: *Dějiny pedagogiky*. Praha, SPN 1955; Štverák, V.: *Stručné dějiny pedagogiky*, Praha, SPN 1983; *Školní deníky J. J. Ryby*. Praha, SPN 1957; Němcová, B.: *Pan učitel*; Rais, K. V.: *Zapadlí vlastenci* aj.

²⁾ Kittler, J.: *Úvod do teorie a praxe výchovy ve školních výchovných zařízeních*. Pardubice, PF 1962; *Pedagogický slovník*. Praha, SPN 1967.

³⁾ Bakoš, L. a kol.: *Teória výchovy*. Bratislava, SPN 1977.

⁴⁾ Viz Bláha, V.: *Nástin pojetí výchovy mimo vyučování žáků základních škol*. Praha, SPN 1982, kapitola *Celkový systém péče o rozvoj zájmů, zájmovou činnost žáků a o nadanou a talentovanou mládež v naší výchovně vzdělávací soustavě*.

⁵⁾ Viz Bláha, V.: *Výchova mimo vyučování na základních školách*. Praha, SPN 1984.

⁶⁾ Časopis *Vychovávateľ*, roč. 25/1980—1981.

⁷⁾ Bláha, V.: *Volný čas, výchova a sociální formování žáků základní školy v době mimo vyučování*. Praha, SPN 1980, Zprávy VÚP č. 40; Bláha, V.: *Nástin pojetí výchovy mimo vyučování žáků základních škol*. Praha, SPN 1982; Bláha, V.: *Výchova mimo vyučování na základních školách*. Praha, SPN 1984.

⁸⁾ Tmej, K. a kol.: *Uvádění začínajících vychovatelů do praxe*. Praha, SPN 1983; Navarová, V.: *Uvádění začínajících vedoucích pionýrských skupin z povolání a odborných pedagogických pracovníků domů pionýrů a mládeže do praxe*. Praha, SPN 1984.

⁹⁾ Bláha, V. — Hrdličková, V. — Pavlíková, A. — Pávková, J. — Šefl, J. — Fencel, J.: *Výchovně vzdělávací činnost ve školní družině*. Praha, SPN 1984.

¹⁰⁾ Hrdličková, V. — Pávková, J.: *Výchovně vzdělávací práce v dětských domovech*. Praha, SPN — v tisku.

¹¹⁾ Publikováno jako příloha časopisu *Vychovávateľ*, č. 10, roč. 26/1982 a příloha časopisu *Směr* č. 1/1982.

¹²⁾ Viz *Schrittweiser Übergang zur Ganztagserziehung*, Deutsche Lehrerzeitung č. 14, 1. 4. 1960 a č. 15, 8. 4. 1960.

¹³⁾ Viz *Koncepce základních devítiletých škol s celodenní péčí* VÚP Praha, archiv, 1960; Bláha, V.: *K některým otázkám pojetí základní devítileté školy s celodenní péčí a její vzdělávací a výchovné práce*. (20. 1. 1961) Materiál VÚP Praha, archiv.

¹⁴⁾ Viz Chlup, M.: *Absence žactva na škole s celodenní péčí* *Pedagogika* 1964, č. 1, s. 87 n.; Soukupová, D. — Krupička, K.: *K hygieně výchovného procesu na základní devítileté škole s celodenní péčí* *Pedagogika* 1965, č. 3, 336 n.; Bláha, V.: *Výzkum postoje žáků k docházce do školních družin, klubů a škol s celodenní péčí* *Pedagogika* 1967, č. 3, s. 285 n.

¹⁵⁾ Šefl, J.: *Závěrečná zpráva o experimentu na školách s celodenním výchovným systémem*. Praha, VÚP — archiv, září 1980.

¹⁶⁾ Čára, V.: *Výsledky v resortním plánu výzkumu a jeho další výhledy*. *Pedagogika* 1981, č. 3, s. 279 n.